

Ole Jensen

Hvorfor kradser klimakrisen ikke mere, end den gør?

- K.E. Løgstrups opgør med nominalismen og kantianismen

I. Klimakrisen og vort brutale natursyn

Klimaændringerne er en rystende kendsgerning (Olesen 2009)! Men det er mærkeligt, hvor lidt det ryster os. I det store og hele fortsætter vi med den livsform, vi har vænnet os til. Og den økonomiske politik bukker underdanigst, når markedsøkonomiens krav presser sig på. Hensyn til finanskrisen kommer altid i første række. Sådan har det i idet mindste været indtil nu. Så dette spørgsmål rejser sig: *Hvorfor kradser klimakrisen ikke mere, end den gør?* Det korte svar på spørgsmålet er dette: Fordi vores *tilværelsesforståelse* er *kantiansk-transcendentalistisk* og *nominalistisk*, i hvert fald hvad angår håndteringen af klodens natur. Hvad enten vi gør os det klart eller ej, indebærer dette *et brutalt natursyn* (Jensen 2009: 125-127). Vi kunne også sige det på en anden måde: Vi lever i *gådelegemsel!* Tilværelsesforståelsen ytrer sig i vores livsform, produktionsmåde og økonomi, og *det har skabt klimakrisen!*

II. Løgstrup og kantianismen, henholdsvis nominalismen

Hvad man kunne kalde 'den ubevidste eller underforståede kantianisme i kulturen' havde K.E. Løgstrups livslange kritiske bevågenhed – og det trak med tiden, hvad man kunne kalde 'den ubevidste eller underforståede nominalisme i kulturen', med ind i det kritiske opmærksomhedsfelt.

Som purung fordybede han sig i Immanuel Kants *Kritik der reinen Vernunft* (Løgstrup 1987: 158). Det har været en slags erkendelsechok, han aldrig kom sig over. Han forligede sig aldrig med selve den transcendentalfilosofiske grundtanke, at vort erkendeapparat er så involveret i sansningen, at vi aldrig møder virkeligheden uden for os i dens radikale forskellighed fra os selv – i dens "fremmedhed". Han fastholdt med en sjældent set filosofisk standhaftig-

hed, at det ikke kunne forholde sig sådan, og hvis der er én ting, der udgør en konstans gennem hele forfatterskabet, er det bestræbelsen på at påpege dette. På vejen skulle det vise sig, at hans opgør kom til at omfatte nominalismen.

Perspektivet i opgøret rækker fra første færd langt ud over den snævert filosofiske diskussion – til idehistorien bag vort natursyn, til retningen for en revision af det, og til teologien.

Hovedstationer på opgørets vej er fem års studierejser for at finde forbunds-fæller i det ny Europa. Det er Disputatsen fra 1942 og opgøret med Kants etik fra 1947. Og det er det sene forfatterskabs eskalerende erkendelseskapløb med døden, udmøntet i stikord som ”imødegået transcendens” (1976), ”det singulære universale” (1978) og ”sansningens afstandsløshed” (1984).

III. Mennesket er et biologisk levævæsen, udstyret med forståelsesevne

Mennesket er et biologisk levævæsen som dyrene – med krop, sanser og instinkter. Men, som Løgstrup siger et sted, sammenlignet med dyrene har vi et stort ”hul” i vores instinktudrustning. Ind i hullet er i stedet kommet vores *forståelsesevne* (Løgstrup 1984: 47). Vi kalder det som regel bevidsthed eller selvbevidsthed. Vi er det meget mærkelige væsen, der *ved, vi er til*.

Og fordi vi ved, vi er til, ved vi også, at *tiden* går, og at fremtiden er åben og kan være truende. Det nøder os til at komme det truende i forkøbet. Det nøder os til at bruge forståelsesevnen til at træffe beslutninger om, hvordan dette bedst kan ske. Det gør os til det væsen, der handler på grundlag af *valg*.

Heraf følger, at vi er det væsen, der skaber *kultur*. Det latinske *cultura* har grundbetydningen *dyrkning, bearbejdelse*. Vi dyrker jorden, bearbejder naturforekomsterne, bruger dem som ressourcer, omformer dem til samfundsskabt eller menneskeskabt ’værdi’, til produkter. Vi former verden med vore aktiviteter – bygger huse, bygger samfund, skaber historie. Det gør dyrene ikke. Mennesket er nødt til det – af selvopholdelsesgrunde, for at overleve (Løgstrup 1984: 49).

I den proces gør vi verden til vores ’*omverden*’ eller, som Løgstrup sagde, til vore ”*omgivelser*” (Løgstrup 1984: titlen). Sådan er det bare. Og det er der *i sig selv* ikke noget galt i.

IV. En kunstig, menneskeskabt-kulturskabt virkelighed skubber sig ind foran den ”før-kulturelle” virkelighed

Hvad er det så, der er galt? Et Løgstrup-inspireret svar kunne være: At vi er helt forheksede af benovelse over dette for os særlige, som adskiller os fra dyrene. Vi er blændet af vore kulturskabende evner og deres resultater – vores

forskning, vores teknologi, vore produkter, vores velstand. Den formidable udvikling, vores civilisationsform har opnået på disse felter, forleder os til næsten helt at overse, at før alle vore kulturfrebringelser, hen over hovedet på os, er der en tilværelse og en naturverden, som vi ikke har lavet, og at hele kulturaktiviteten udgår fra og forudsætter den og er betinget af den. Denne 'før-kulturelle' før-tilværelse og før-verden har ikke ret megen selvstændig bevågenhed¹. "Vi lever i en helt fantastisk forglemmelse af hvad der er givet os" (Løgstrup 1978: 141) – det bliver især tydeligt dér, hvor vores livsform har forandrende indflydelse på klodens natur og klima, i arbejde, produktion, transport, økonomi og forbrug.

Nyere Tids *tænkning* har da også været meget ensidigt fokuseret på forståelsesevnen – bevidstheden, subjektiviteten (Schanz 1990: 156f.). Og de moderne samfunds produktionsmåde og økonomi er en slags projektioner af denne ensidighed.

Menneskeskabte produkter er den menneskelige forståelsesevnes forlængelser i materien, materialiseret "ånd". Den verden, de skaber, er spejlinger af os.

Hvis disse spejlinger forveksles med virkeligheden eller får lov at erobre sindenes opmærksomhed, bliver den virkelighed, der fylder vores tid, en *kunstvirkelighed*, den producerede virkelighed, som lægger sig hen over den før-producerede virkelighed og tilslører den. Resultatet er, at vi i stigende grad lever i en monstrøs "externaliseret narcissisme" (Jensen 2008: 93). Vi lukker os inde i en menneskeskabt verden uden åbninger til noget bag ved os selv og vore spejlinger. Vi lukker os ude fra den levende 'før-os-verden' af prægtige medskabninger og stor og forunderlig natur. Vi undgår dens "fremmede" vælde og skønhed, men fremmedgør og samtidig fra det, der kunne befri os fra spejlingslivets ulidelige trivialitet og lethed (jf. Løgstrup 1976: 140-145; jf. Schanz 1990: 174f.).

Det medfører en art kedsomhed, en trøstesløs 'kosmisk kedsomhed': vi er sjældent for alvor ude for andet end os selv, vore egne produkter, resultaterne af vor kontrol. Følgen er en sløsende despekt for genstande, for de er bare produkter, som kan erstattes af andre produkter (jf. Schanz 1990: 168f.). Denne despekt overføres så på naturforekomsten, selv hvor den er opbrugelig og uerstattelig. 'Køb-og-smid-væk' er fatalt, når det går ud over naturen. Alt, hvad der er bevægende og forunderligt ved forekomsterne, er på forhånd reduceret bort fra dem. Tilværelsens dybe, befriende gådefuldhed er pist glemt. At vi er kulturskabende væsener har antaget *tilværelsesforståelsesstatus*, svarende til, at det samme ifølge Løgstrup er tilfældet i transcendentalfilosofien: "Kultur ophøjes til at være Livsforstaaelse" (Løgstrup 1942: 82ff.).

En mental konsekvens af holdningen er formentlig sådan noget som følelsen af, at livet bare er et spørgsmål om selvopholdelse – så hvorfor ikke få det bedste ud af det ved at rage til sig, så godt man kan? Mere værdifuld er verden og tilværelsen så heller ikke. Så hvorfor passe på dem?

Det er indlysende, at dette har skabt den økologiske krise og klimakrisen. Vi omformer verden i vort billede det bedste, vi har lært, og bruger hæmningsløst af den, og det truer dens balancer.

V. Et Løgstrup-inspireret bud på baggrunden for denne misere

Den forbløffende kendsgerning, at levævæsenet menneske har forståelsesevne, har altid udfordret tænkningen. For Platon gør det mennesket til et mellemtingsvæsen mellem to adskilte verdener. Med kroppen hører det til den foranderlige sanseverden, med forståelsesevnen eller sjælen hører det til den uforanderlige og derfor højere rangerende forståelsesverden eller åndsverden, som han også kalder ideernes verden. Med sin forståelsesevne kan det hente ideerne ned og hæfte dem på sanseverdenens forekomster, og først sådan kan der opnås sand erkendelse.

Denne *ontologiske dualisme* udvikler sig senere i en række religiøse sekter til verdensforagt og verdensflugt med askese som højeste ideal. Man kalder det *gnostisk dualisme*. Desværre præger dette også dele af den nyopdukkede religion, kristendommen, til trods for at det er åbenlys kristendomsforfalskning (i strid med både skabelsestanken og inkarnationstanken og tanken om kødets opstandelse). Løgstrup kaldte det ”pilgrimsteologi” (med allusion til V. Grønbechs begreb ”pilgrimsmytisk” tænkning – Grønbech 1946) (Løgstrup 1987: 161).

På et tidspunkt i Middelalderen opstår den såkaldte *nominalisme*. En række tænkere mister troen på Platons evige, åndelige ideverden. Den findes ikke, siger de. Men hvor kommer forståelsen så fra? Alene fra mennesket selv, svarer de. Den findes kun i menneskets forståelsesevne.

Men samtidig fastholder nominalisterne den ontologiske dualisme med fysisk og åndeligt adskilt i en *mundus sensibilis* og en *mundus intelligibilis*. Forståelsen skal *tilføres* sanseverdenens tilsynekomster for at sand erkendelse kan opnås, akkurat som hos Platon. Blot skal mennesket ikke hente ideerne ned fra en over-verden. Forskellen til Platon er, at mennesket ikke længere er gennemgangsled, men selv producerer forståelsesbegreberne, som det så hæfter på tilsynekomsterne på samme måde, som Adam gav dyrene navne – heraf betegnelsen nominalister (*nomen*, lat. = navn).

Dette rejste et teologisk problem, for med over-verdenen forsvandt også Guds bevislighed eller sandsynlighed. Løsningen på det blev, at så må man tro

på trods af, hvad fornuften fortæller. Vi genfinder denne såkaldte 'fideisme' hos en Søren Kierkegaard – og en Johannes Sløk.

Men Guds og den guddommelige ideverdens forsvinden fra erkendelsesprocessen anbringer med ét mennesket i en slags kosmisk nøgleposition. Mennesket er nu altets fornuftcentrum, universets suveræne *forståelighedsskaber*. Ved sin intelligibilitet er det hævet over de øvrige skabninger og det øvrige skabte, "dissocieret fra verden" (Løgstrup 1984: 13). Det verdensløse subjekt er blevet til – eller med Løgstrups ord: "den selvberørende bevidsthed" (Løgstrup 1984: 30).

Dualismen følger med hen over Renæssancen – dog sådan, at en ny side af den gnostiske nedvurdering af materien vinder indpas. Den fører – som tidligere – til religiøs *verdensforsagelse*, men ytrer sig nu desuden og især som *verdensmishandling* i form af en konsekvent reduktion af natur til *ressourcer*. Vi er blevet "gnostiske forbrugerlibertinere" (Jensen 1976: 58f.)². Hertil har René Descartes været særdeles hjælpsom. Han proklamerer i 1637, at mennesket som intelligibelt væsen (*res cogitans*) kan gøre naturen (*res extensa* – udstraktheden) til sin *ejendom* og indsætte sig selv som dens *hersker*: "*nous nous pourrions rendre comme maîtres et possesseurs de la nature*" (Descartes 1960: 100), med skjult henvisning til Genesis 1, 26-28, dualistisk fejludlagt (se Jensen 2009: 127-130).

Det giver Nyere Tids menneske sig da også ufortrødent i lag med. Og det har siden været den vesterlandske civilisations altoverskyggende beskæftigelse frem til i dag. Gud er enten utilgængelig i rummets verden (som nominalisterne og senere Kant slog fast) eller "død" (som Nietzsche og en række nykantianere endte med at sige eller mene). Pladsen som skaber står tom, men mennesket er ikke sen til at indtage den. Det kan ganske vist ikke skabe af intet som han, men det kan skabe af *noget* – af naturverdens materialer. Og meget længe ser projektet yderst imponerende ud – sådan som videnskaben, teknologien og økonomien vokser. I naiv fremskridtoptimisme udvikler det verdensløse subjekt i praksis en usurperende, *demiurgisk* selvforståelse. I Guds fravær har det halv-guddommeliggjort sig selv. I nøglepositionen som forståelsesskaber bliver det *virkelighedsbetvinger*. "På verdenshistoriens scene er mennesket blevet tilbage som eneste aktør" (Løgstrup 1984: 13f.).

Udviklingen kulminerer med *Kants erkendelsesteori* og *kantianismen*: Menneskets herredømme over naturen begynder helt inde i erkendelsesprocessen. Når vi ser et træ i haven, tror vi, at træet er, som vi ser, det er. Men det er en illusion, hævder Kant. Vi ser det kun gennem forståelsen. Den orden, sammenhæng og mening, som sansindtrykket fremtræder med for os, stammer fra forståelsen. Vi har ingen erkendelse, som ikke *eo ipso* er selvspejling. Allerede erkendelsen er narcissistisk. Den kantianske erkendelsesteori – ja, selve den "transcendentalfilosofiske problemstilling" (Løgstrup 1942: 83ff.) – levner ikke plads til no-

get 'før-kulturelt', tilgængeligt for os mennesker. Allerede erkendelsen er kultivering. Den eneste sikre erkendelse er følgelig den videnskabelige, fordi den kan efterprøves og danne grundlag for konkrete forandringer af verden i den retning, vi ønsker at forme – *kultivere* – den. Dette får indgribende betydning ved, at videnskaben i vid udstrækning vinder *livsforståelsesstatus*. Denne tendens fremmes af, at nykantianismen – i en næsten besværgende antimetafysisk iver oven på den tyske idealismes sammenbrud – efterlader livsforståelsens hus "fejlet og prydet", det vil sige gabende tomt. Og tendensen stimuleres af fremskridtsoptimismen i årtierne før og efter år 1900 – omfattende Løgstrups barndom og tidlige ungdom (se Jensen 1975: 20f.).

Ikke så sært, at den menneskeskabte kunst-verden får lov at erobre sindene. Først med de totalitære regimer i det 20. århundrede begynder de fatale konsekvenser af denne tænkning og livsforståelse at vise sig (Schanz 2008: 26ff.). Næste skridt er den økologiske krise og nu klimakrisen. "Den selvberørende bevidsthed" har anbragt sig "på randen af universet, på kanten af naturen", som det derfor logisk nok er "kommet på kant med" (Løgstrup 1984: 14, 17), al den stund den demiurgiske holdning og livsforståelse er blindt selvbedragerisk og storhedsvanvittig. "Randtilværelsen er modernitetens formidable *illusion*" (Løgstrup 1984: 17), udløber, som den er, af "det erkendelsesteoretiske *vrangkompleks*" (Løgstrup 1976: 104, 111). Og vrangforestillinger er ikke harmløse. De skaber en "vrangvirkelighed" – *in casu* med afstumpethed, "vandalisme og udryddelse" til følge (Løgstrup 1984: 17; Løgstrup 1978: 141). Sent i sit liv udbryder Løgstrup: "Vor vestlige kultur er begyndt at antage *vanvidstræk*", og det er så meget værre, som den samtidig "er kommet til at omfatte hele kloden" (Løgstrup 1982: 9)!

VI. *Korrigerer 'moderniteten' sig selv (Hans-Jørgen Schanz)?*

I arbejds- og forbrugssammenhæng er vi alle sekularister og ateister. Vi er det i vores *praksis*. Det er et overindividuel vilkår, som ingen kan unddrage sig. Men det udelukker ikke, at religion giver mening.

Både Niklas Luhmanns og Hans-Jørgen Schanz' modernitetsanalyser bekræfter, at det forholder sig sådan. I følge Schanz er moderniteten kommet til fornuft og er i færd med at *indskrænke sig* til kun at gælde *rent pragmatisk*, i nogle delfunktioner på nogle delområder af tilværelsen.

Indtil for nylig har den haft totalitære prætentioner. Sekularitet og ateisme gjaldt i altomfattende forstand: Gud og det hellige findes ikke, metafysik heller ikke, og alle værdier er relative – det er alt sammen menneskepåfund, påstod man (hvor man så vidste det fra). Moderniteten havde karakter af livsforståelse og religionserstatning uden rigtig at være klar over det selv. De fatale

konsekvenser afslørede med Josef Stalin og Adolf Hitler.

Så det lyder ganske plausibelt, at moderniteten i denne umodne, absolutistiske skikkelse er ved at være afviklet, i hvert fald når det gælder menneskers forhold til *hinanden* (f.eks. som respekt for menneskerettigheder), til *sig selv* (f.eks. som selvbestemmelse) og til *Gud* (= stedet, hvor det hellige 'bor') (som en privatsag, valgt frit af en selv) (Schanz 2008: 16f.).

Noget tilsvarende er bare ikke tilfældet i menneskers forhold til naturen! Det brutale natursyn er det alt dominerende. Det behersker samfundenes praktiske omgang med naturen – økonomien såvel som forbrugersmentaliteten. Det har langt hen ad vejen status af livsforståelse! Dér trives den umodne modernitets storhedsvanvid og selvbedrag i bedste velgående og for fuldeste udblæsning.

Dér er der ingen tegn på selvindskrænkning eller selvkorrigerende. Og så længe det ikke er tilfældet, må de korrigerende kræfter hentes andetstedsfra – fra andre af de delområder, de moderne samfund ifølge modernitetsanalytikerne er "differentieret ud" i – det være sig metafysik, etik, kunst og religion.

VII. Løgstrups univers- og sansningsmetafysik som vesterlandsk selvkorrektur

Løgstrup-citatet om den vestlige vanvidskultur fortsætter sådan her: "*Hvad der er at gøre ved det, er det muligvis umulige, at lade vor holdning svinge 180° om dens egen akse og gøre os det klart, at universet ikke er vor omgivelse, men vort ophav*" (Løgstrup 1982: 9).

Tre gange i 1970'erne forbløffede Løgstrup alle os i kredsen om ham med udsagn, som skulle vise sig at være temmelig omvæltende, men som vi ikke umiddelbart forstod. De tre udsagn var: "*Universalet er singulært*". "*Sansningen er afstandsløs*". Og så det netop nævnte: "*Universet er vort ophav*". Disse udsagn rummer hans opgør med dualismen, nominalismen og kantianismen ("den transcendentalfilosofiske idealisme", Løgstrup 1942) og dermed hans vision om en – muligvis umulig – selvkorrektur af den vestlig-globale fejludvikling. Ifølge H.-J. Schanz kan betydningen heraf dårligt overvurderes – dets rækkevidde strækker sig helt tilbage bag den ontologiske dualismes opkomst i den antikke tænkning (Schanz 1990: 158f.)⁴

A. "*Universet er vort ophav*"

Hvad ligger der i dette udsagn (Løgstrup 1980: 111; Løgstrup 1984: titlen, 11)? At der ikke findes en åndelig verden uden for det sanselige univers. Heller ikke i nominalismens – og kantianismens – modificerede udgave, trukket ind i menneskets forståelsesevne som sit eget ophav, men stadig verdensløst, afson-

dret fra universet. Også forståelseevnen kommer fra universet! *Dualismen tager fejl*. Mennesket er ingen "randeksistens", en fremmed på kloden, det hører til og har hjemme i universet og naturen (jf. Løgstrup 1978: 42f.).

Og det er da heller ikke sig selv, i en spejling, det møder i naturen. *Mod Kant* påstår Løgstrup, at ganske vist sanser og forstår vi på én gang, så de to ting er der samtidig, men de er der i et samarbejde mellem to selvstændige samarbejdspartnere. *Sansningen* er ikke underordnet forståelsen (eller gået under i den). Den er *en selvstændig adgangsvej* til det, der er til, ved siden af forståelsen (Løgstrup 1983: 9). Og den bevarer sig selv i den forståede sansning. Forståelsen "laver ikke om på det sansede som sanset" (Løgstrup 1978: 113). Forståelse og sansning arbejder sammen som to selvstændige instrumenter i en duo. Og det er et samarbejde, hvor de *gensidigt* betinger hinanden, forståelsen er lige så afhængig af sansningen, som sansningen er af forståelsen. Uden det sansede rum kan forståelsen ikke præstere det, der er dens hovedydelse: at skabe afstand – det, der blandt andet gør, at vi kan komme i gang med at skabe kultur (Løgstrup 1978: 114-120).

B. "Universalet er singulært"

Rummets forekomster kommer sansningen "*i møde*" (Løgstrup 1976: 134-145, især 142) som færdige "*helbeder*", og helhedsdannelsen er ikke vor forståelsesydelse. Den er *i* forekomsten, i *hver enkelt* forekomst. Forekomsten er et irreduktibelt "selvregulerende system", det være sig en gærcele, en hyacint eller et økosystem – hver enkelt del er afhængig af alle andre enkeltdele på samme tid (Løgstrup 1978: 135ff.; Løgstrup 1984: 75-78, 100f.). Helheden skabes ikke først ved, at vi danner et almenbegreb "helhed", som den enkelte forekomst betragtes som et tilfælde af. Helheden er "selvstændig", siger Løgstrup, "*universalet er singulært?*" – med dette udtryk taler han ind i den ovennævnte middelalderlige universalistrid mellem platonisme og nominalisme (Løgstrup 1978: 121-134). Der er en "helhedsdannende" faktor, kraft eller "magt" på færde i universet (Løgstrup 1984: 100f.).

Verdens forekomster er hele – de "har form og skikkelse og er noget bestemt i sig selv", før vi kommer på banen og tager dem i brug i kraft af vor forståelses afstandsskabelse (Løgstrup 1978: 141). *Arterne* fra plante- og dyreriget er gode eksempler. Det store, flotte egetræ står i parken med sin egen naturgroede form og sit eget liv som selvregulerende system. Vi kan anlægge et brugssynspunkt på træet – fælde det og skære det op i planker til fine gulve eller møbler. Men vi kan ikke samle stumperne sammen igen og sætte dem tilbage på stubben og sige: Lev og voks igen! Det gælder alle selvregulerende systemer, at vi ikke kan tage dem i brug uden at ændre på dem og det irreversi-

belt – tænk for eksempel på regnskoven. Singulære universaler er ”det givne [...] vi ikke kan ændre [...] uden at ødelægge det” (Løgstrup 1978: 140f.).

Men man kan også *fryde sig* over egetræet en forårsdag, hvor det grønne lige akkurat står og pibler i hver en bladknop, parat til at springe ud. Poeten kan besyngte det, maleren kan male det. *Kunsten* er en af de måder, det færdige ved forekomsterne kommer os i møde på.

Men det kommer også *forståelsen* i møde – via sansningens selvstændige bidrag til forståelsen. Ikke den systematiserede, årsagsforklarende, videnskabelige forståelse, men en umiddelbar forståelse, der altid allerede er foregået, før man måtte gå i gang med den videnskabelige forståelse. Denne uvilkårlige forståelse kalder Løgstrup ”analog” (Løgstrup 1978: 135ff.).

Eksemplet med egetræet viser, at ser vi på naturforekomsten som ressource, sker det i en *reduktion* af den. Noget lades ude af betragtning og forsvinder i reduktionen. Det er for det første *helhedernes selvstændighed*, deres uafhængighed af vor forståelse. For det andet er det den *begrænsning af vores menneskelige magt*, som afslører sig, når vi nok kan fratage træet dets liv og naturgroede skikkelse, men ikke give det dem tilbage.

Det siger sig selv, at det er farligt, når disse to ting forsvinder. Det suggerer, at vi kan mere, end vi kan, fordi vi så kun lægger mærke til vore kulturelle fremskridt, ikke til deres irreversible omkostninger. Og da naturens forekomster nu engang er begrænsede, kan der gå alt for lang tid, før begrænsningen går op for os. Det er jo dér vi befinder os med klimakrisen!

Omvendt siger det ligeledes sig selv, at et mere udviklet blik for det, forekomsten er, *før* den gøres til ressource, vil befordre et mere beskedent syn på os selv og større sans for forekomsternes sårbarhed og dyrebare engangskaraktter og herved motivere til en mere skånsom omgang med naturen. Det er medicin mod det demiurgiske selvbedrag og storhedsvanvid. Arter kan uddø – det kan være vores skyld og er det ofte! Som Løgstrup siger: ”Singulære universalialia [...] opfordrer til varetagelse af dem” (Løgstrup 1978: 132).

C. ”Sansningen er afstandslos”

Men reduktionen har endnu en fatal omkostning, udover tabet af sansen for forekomsternes sårbarhed: Den ser bort fra og ”glemmer”, at de færdige, sansbare naturforekomster – lyset, farverne, væksterne, dyrene, landskabet, vindsuset, skyerne, himmelhvalvet – er *sindets primære næringskilde*, betingelse for dets sundhed, ophav til vor mest elementære livslyst. Tilbage efter reduktionen bliver kun *selvopretholdelsen* som forklaring på, at vi bliver ved med at ville livet – og derfra er der ikke langt til at legitimere grådigheden: Hvorfor ikke rage til sig, når livet ikke er mere værd? Så har nihilismen sejret. Den er blevet

livsforståelse, og ”universet kan ikke komme til” (Løgstrup 1984: 18). Men i virkeligheden ”lever vi lige så meget af, hvad der er os fremmed som af hvad vi kan bruge” (Løgstrup 1976: 138).

Selvopretholdelsen er da også en utilstrækkelig forklaring på, at vi bliver ved at ville livet. Forklaringen er, at vi ikke kan lade være med at anse livet for livet værd – og det ligger der under, når Løgstrup udvikler tanken om ”*sansningens afstandsløshed*” (Løgstrup 1978: 112; Løgstrup 1984: 15). Vi sanser og forstår på én gang. Forståelsen leverer den afstand, som den oplevede sansning optræder i. Men abstraherer vi fra denne forståelsesyndelse, er sansningen selv afstandsløs, hævder Løgstrup. I den rører univers uformildet ved univers, og det lader os ikke uberørt – det ”stemmer sindet” og herfra stammer al dets oplagthed. Sansning er sindets ”daglige brød” (Løgstrup 1983: 9, 14; Løgstrup 1978: 42f.).

”Det stemte indtryk indeholder en erkendelse, der vil artikuleres” (Løgstrup 1983: 10). Der gives en indtrykserkendelse udenom og ”før” den forstående erkendelse. Kunsten formår at artikulere den – i et digt om egetræet i knopbrydningsskæret eller et maleri af det – f.eks. *Olaf Rudes* to billeder i Folketingsalen af de gamle egetræer på Skejten på Lolland. Kunstværket bringer den uundværlige *sansefyld* til udtryk – nyttebetragtningen af træet vil højst kunne give en tilfredshed med resultatet eller udbyttet.

Men dybest set er den erkendelse, det stemte indtryk rummer, udtryk for *modet med det grundforbløffende*, at noget overhovedet er og ikke snarere intet! Det er kraften eller magten i alt værende til at være til i dets forskel fra intet, der melder sig – og den gør, at vi lever i en uvilkårlig partitaget for livet. Dét er forklaringen på, at vi hænger så vedholdende ved livet, trods alle de skuffelser og den modgang, det også byder på. ”*Glæde* er en grundstemning så godt som angst og lede”, siger Løgstrup underdrevet (med brod til Jean-Paul Sartre og Søren Kierkegaard). Det er selve glæden ved at være til, han taler om, og ret beset anser han den for at være den funderende grundstemning. Den har forrang for angst og lede, fordi *liv har forrang for død, væren for intet* (Løgstrup 1972: 109).

Det er det værendes forbløffende *fylde* – dets extensitet – over for tomheden, der er tale om: ”Legemligheden ved alt hvad der er til velsigner vort liv”! (Løgstrup 1978: 43)

Den før-bevidste sanseerfaring er erfaringen af at få det givne – selve livet og alle livets sindsnærende former – givet som *gave*. Dens bidrag til en vesterlandsk selvkorrektur ville være en udviklet sans for ”tilbageholdenhed i alle dens variationer, skam og skyhed, agtelse og anerkendelse, undseelse og blufærdighed og mere til” (Løgstrup 1984: 48).

Naturetisk udmøntet stiller Løgstrup derfor det retoriske spørgsmål: ”Kan vi i vort forhold til naturen kun gøre os skyld i dumhed, ikke i skamløshed?” (Løgstrup 1984: 54). Selvopholdelse har ikke hindret den nærmest selvmorderiske dumhed, der har skabt klimakrisen. Følelse af *det skammelige* må der til!

VIII. Metafysik og religion

I øvrigt kan menneskets forståelsesevne da bruges til andet end at bistå selvopholdelsen. Den kan gå i *forundringens* tjeneste – det hedder tænkning eller filosofi eller mere specifikt *metafysik*.

Metafysikken beskæftiger sig med, hvad vi ikke kan komme udenom, men heller ikke kan komme bagom med vore normale forklaringer. Uophørligt blotlagde Løgstrup fænomener, som ikke er ”bragt til veje af individet eller af samfundet”, men som ”snarere rækker tilbage til og er givet med *hvad vi ikke selv er ophavet til*” (Løgstrup 1978: 211). Det turde være tydeligt eksemplificeret med gennemgangen ovenfor af hans sansnings- og universmetafysik.

Men *hvad* er det så, der er ophavet? Med dette spørgsmål gør metafysikken holdt. Den bliver stående ved gåderne – den er en udviklet *gådebevågenhed*, kunne man sige, den løser ikke gåderne.

En af Storm P.s fluer lyder: ”Livet er en gåde. Løsningen står på bagsiden”. I gådebevågenheden er der en uro, der bestandig peger udover eller bagom sig selv. Men metafysikken holder sig på måtten, på forsiden. Den nøjes med at spørge.

Herved adskiller den sig fra *religionen*. Religionen vover sig om på ’bagsiden’. Den giver ’svar’, om end det er svar i en anden betydning end den, hvori der spurgtes. Svarene er, understregede Løgstrup, ”*tydninger*”, ikke viden – det er *troens* tydninger, *skabelsestroens*. De metafysiske gåder ”lægger en religiøs tydning nær”, så de religiøse ’svar’ er ikke vilkårlige, men de er på den anden side heller ikke tvingende – de er *nærliggende* (Løgstrup 1978: legio). Det er hverken gudsbevis eller fideismens blinde tro (208, 212f.):

“For den jødisk-kristne tro at se til overstiger det menneskets evne og kraft at kende og møde Gud i verden. Det overstiger derimod ikke menneskets evne og kraft at kende, at verden er Guds” – ”kende” i betydningen ”tyde” (Løgstrup 1962: 526; jf. Løgstrup 1978: 267, 62).

Men er de religiøse ’svar’ så ikke overflødige? Føjer de noget til metafysikkens korrigerende af livsforståelsen? Jo, de tør lade forundringen blive til en udtrykkelig *beundring*, og en beundring, der har en *adressat*: ”Gud Fader, himlens og jordens skaber”, som kan *lovprises* for ”sine fingres værk” (Salme 8) og *takkes*

for livets *mirakel*, som det sker skoleet og kollektivt i salmesangen fra Davids dage til i dag, og i gudstjenestens sproglige og liturgiske kultivering af menneskets dannelsesrelation til tilværelsens før-kulturelle grund og dyb.

Og hvorfor ikke gå vejen til ende? Hvorfor blive hængende i den evige metafysiske uro, som jo samtidig er eksistentiel utryghed? Som Augustin skrev: ”Vort hjerte er hvileløst, indtil det finder hvile i dig”, Gud (*cor nostrum inquietum, donec requiescat in te*). Hvorfor ikke følge tilbuddet om at få både forståelsens og længselens higen stillet tilfreds? Hvad er til hinder for det? At blive i utilfredsstilligheden er – sådan betragtet – en underlig puritansk metafysisk *coitus interruptus*, rester af umoden modernitet.

Noter

¹ Begrebet ”før-kulturel” blev til i kredsen omkring Løgstrup på Institut for Systematisk Teologi i Århus i 1960’erne. Det alluderer til og er inspireret af, men ikke identisk med begrebet ”a-kulturel” i hans disputats (Løgstrup 1942: 89, 101f.). Senere brugte Løgstrup lejlighedsvis selv ordet.

² Foragt for materien kan ikke blot udledes asketisk, men også stik modsat ved hensynsløst at boltre sig i den – sjælens perle tilsmudses ikke af det. Det var tilfældet hos Oldtidens ’gnostiske libertinere’.

³ Til hele dette afsnit henvises der til Jensen 2007, kap. 7.

⁴ Andre forholder sig skeptisk til Løgstrups univers- og sansning metafysik (diskussionen om det centralpunkt, Løgstrup kalder ”sansningens afstandsloshed”, opsummeres forføjstfuldt i Nielsen 2009: 40-44).

Litteratur

Descartes, René (1960, [1637]): *Discours de la methode*, Philosophische Bibliothek Bd. 261, Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Grønbech, Vilhelm (1946): *Kampen for en ny sjæl*, København: Det danske Forlag.

Jensen, Ole (1975): *Theologie zwischen Illusion und Restriktion. Analyse und Kritik der existenzkritizistischen Theologie bei dem jungen Wilhelm Herrmann und bei Rudolf Bultmann*, München: Chr. Kaiser Verlag (dansk udgave Rønne 1977).

Jensen, Ole (1976): *I vækstens vold. Økologi og religion*, København: Fremad.

Jensen, Ole (1994): *Sårbar usårlighed. Løgstrup og religionens genkomst i filosofien*, København: Gyldendal.

Jensen, Ole (2007): *Historien om K.E. Løgstrup*, Frederiksberg: Forlaget Anis.

Jensen, Ole (2008): ”Markedsøkonomi, økonomisk vækst og klimakrisen. Hvordan skabe balance mellem agtelse for mennesket og agtelse for naturen?”, *Kritik*, nr. 190, København: Gyldendal, s. 87-94.

- Jensen, Ole (2009): "Klima – natursyn – skabelse", *Fønix*, nr. 2, København.
- Løgstrup, K.E. (1942): *Den erkendelsesteoretiske konflikt mellem den transcendentalfilosofiske idealisme og teologien*, København: Samlerens Forlag.
- Løgstrup, K.E. (1947): "Antropologien i Kants etik", i *Festskrift til Jens Nørregaard den 16. maj 1947*, København: G.E.C. Gads Forlag, s. 146-156.
- Løgstrup, K.E. (1972): *Norm og spontaneitet. Etik og politik mellem teknokrati og dilettantokrati*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1976): *Vidde og prægnans. Sprogfilosofiske betragtninger. Metafysik I*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1978): *Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger. Metafysik IV*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1982): *System og symbol. Essays*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1983): *Kunst og erkendelse. Kunstfilosofiske betragtninger. Metafysik II*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1984): *Ophav og omgivelse. Betragtninger over historie og natur. Metafysik III*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1987): *Solidaritet og kærlighed og andre essays*, København: Gyldendal.
- Nielsen, Jesper Tang (2009): "Sansningens phaneroscopy. K.E. Løgstrups opfattelse af sansningen udlagt gennem C.S. Peirces kategorilære", *Dansk Teologisk Tidsskrift*, s. 34-56.
- Olesen, Jørgen E. (2009): "Klimaet ændrer sig – men hvorfor?", samt "Hvad vil der ske i fremtiden?" i Mickey Gjerris, Christian Gamborg, Jørgen E. Olesen & Jakob Wolf (red.), *Jorden brænder. Klimaforandringerne i videnskabsteoretisk og etisk perspektiv*, Frederiksberg: Forlaget Alfa, s. 13-30 og 31-48.
- Schanz, Hans-Jørgen (1990): *Forandring og balance. Refleksioner over metafysik og modernitet*, Århus: Forlaget Modtryk.
- Schanz, Hans-Jørgen (2008): *Modernitet og religion*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Wolf, Jakob (2005): "'Jeg går ind for metafysik med fuld musik'. Løgstrup og sansningen", i David Bugge, Pia Rose Bøwadt & Peter Aaboe Sørensen (red.), *Løgstrups mange ansigter*, København: Forlaget Anis, s. 79-92.